

עידן הפריון

טכנולוגיות פריון מגוונות מאפשרות כיום ללדת בבתולין, להתעבר מגבר מת שזרעו נשאב לאחר מותו, לשאת עוברים שמבחינה גנטית אינם עובריה של האישה ההרה (פונדקאות), לערוך אבחונים גנטיים של עוברים וטרומ-עוברים, לבחור את מין היילוד, להרות אחרי גיל המעבר ועוד © בתיאור הכמעט-בדיוני (אך המציאותי לחלוטין) הזה נפתח ספרה החדש של פרופ' יעל השילוני-דולב טכנולוגיות פוריות חדישות - סוגיות חברתיות וביור-אתיות © נפגשנו עימה לריאיון על פריון וגם על אתיקה, משפט, מחקר, מעמד האישה ומה שביניהם

פרופ' יעל השילוני-דולב

המכללה האקדמית תל-אביב-יפו,
בית הספר לממשל וחברה

מה משך אותך לעסוק בטכנולוגיות פריון?

"העניין שלי הוא לא בטכנולוגיות וגם לא בפריון. אני מתעניינת בפמיניזם ומגדר, בתפיסות של משפחה, של אבהות ואימהות ובגבולות החיים והמוות (ראשית וסוף החיים). אבל הטכנולוגיות האלה מערערות את התפיסות שלנו בנושאים, ומחייבות אותנו לחשוב עליהן מחדש ולהגדיר או לשנות אותן. שאלות כמו האם תורם זרע שמסכים להזדהות ושמפיץ את זרעו בעולם יכול להיקרא אבא; האם אישה ענייה שמשכירה את רחמה לתשעה חודשים למעשה סוחרת בגופה; האם ביצית מופרית היא יצור חי, הן דוגמה לאופן שבו הטכנולוגיה גורמת לנו לשאול את עצמנו מהי הורות, מהו היחס לגוף האישה בחברה, ומה אנו מכנים בשם חיים".

האם המחקרים שאת מעורבת בהם יכולים להבהיר מה נכון ומה לא נכון בתחומים אלה? האם היית רוצה שמחקרים אלה יסייעו לשופטים לפסוק בסוגיות הקשורות לטכנולוגיות פריון?

"ברוב המקרים אין לי עמדות נחרצות. אני גם לא חושבת שתפקידי כסוציולוגית להחליט ולקבוע מה נכון ומה לא. אני נותנת לשופטים ומחוקקים כלים לניתוח. אני מספקת להם השוואות עם האופן שבו דברים מתנהלים במקומות אחרים בעולם. ואכן, מחקרתי מצוטטים בפסקי דין, אבל אני עצמי רואה רוב הזמן את המורכבות של השאלות ואמביוולנטית לגביהן. למשל, סוגיית טרום-עוברים. יש הורים שנשארו להם ביציות מופרות במעבדת הפריון והם לא חושבים עליהן בכלל. אחרים מרגישים כאילו יש להם 'לדים בפוטנציה' וזה רודף אותם. אני יכולה להזדהות לחלוטין עם אלה וגם עם אלה. אבל דווקא בגלל זה אני אוהבת לחקור את התחום הזה. עם זאת, יש נושאים שבהם יש לי דעות (אף שהן לא בהכרח מבוססות מחקר) כמו בהיבטים מסוימים של הקפאת ביציות או פונדקאות".

האם המדינה ומערכת המשפט צריכות להתערב בסוגיות האלה? מה הבסיס לכך שהן יקבעו למי מגיע להיות הורים, או אם מותר לבחור ללדת בן או בת? אולי אלה נושאים פרטיים?

"זו אכן דילמה. יש שיאמרו שזה באמת לא עניינה של המדינה. למשל, בארצות הברית שהיא מדינה ליברלית, טוענים שזכותם של אנשים לבחור את מין היילוד שלהם אף שתאורטית, החלטה כזו עשויה להשפיע על הדמוגרפיה (כולם יולידו רק בנים או רק בנות), כמו

יעל השילוני-דולב

לפעולה האינטימית בין גבר לאישה שהייתה בעבר הדרך היחידה להעמיד צאצאים, התווספו בעשורים האחרונים דרכים חלופיות כגון הפריית מבחנה, הקפאת ביציות, שימור זרע, פונדקאות ועוד לשם העמדת צאצאים. כל הדרכים האלה, שבמבט ראשון נראות כמו אמצעים שיש בידי הרפואה כדי לסייע למי שסובל מבעיה רפואית כלשהי, למעשה משכתבות מחדש את מושג המשפחה, ההורות, ההיריון וההולדה. ממציאי הטכנולוגיות האלה, מפעיליהן והמשתמשים בהן, אינם פנויים להרהר בהשלכות שיש להן על החברה ועל חיינו. בתי המשפט והמחוקקים, לעומת זאת, נדרשים לפסוק ולקבל החלטות בסוגיות שבעבר היו מעבר לכל דמיון. האם מותר לשאוב זרע מאדם מת ולהפוך אותו לאב גנטי לאחר מותו? האם רשאים לחשוף את זהותו של תורם זרע שדרש להיות אנונימי? האם מותר לסחור ברחמן של נשים? ביו־אתיקנים, חוקרי משפט וסוציולוגים שוקדים בשנים האחרונות לנסח כלים להבנת המציאות החדשה שנוצרה עם כניסת הטכנולוגיות האלה לחיינו, תוך שרטוט הדילמות החדשות שנוצרו, השלכות העתידיות והבחירות האתיות הכרוכות בשימוש בטכנולוגיות הפריון האלה. פרופ' השילוני-דולב הקדישה את חייה המקצועיים להבנת היבטים שונים של השפעת טכנולוגיות הפריון על חיינו, ואת התמונה הרב־ממדית היא פורשת בספר החדש.

שקרה בהודו, בסין ובמדינות נוספות. אני לא בטוחה שהמדינה אמורה לעסוק בשאלות כאלה. אך יש מקרים שבהם המדינה נאלצת להתערב, בפרט כשאנשים פונים אליה להכריע בסכסוכים הקשורים בשימוש בטכנולוגיות פריון.

תני דוגמה למחלוקות כאלה.

"בכל המקרים של נטילת זרע מן המת. באופן טבעי, המדינה אינה מתירה לבצע פרוצדורה כזו כיוון שמדובר בפעולה פולשנית, ואין זה עניין של מה בכך לדרוש מרופאים לבצע אותה. לכן, כשמגיעים הורים או אלמנה של אדם שנפטר ורוצים להעמיד לו צאצאים, הם צריכים לבקש אישור מבית המשפט.

"מקרה אחר הוא המקרה המפורסם של דני ורותי נחמני. רותי, שסבלה ממחלה שמנעה ממנה להיכנס להיריון נאלצה לעבור טיפולי פוריות. אך בשלב שבו הוקפאו 11 טרום-עוברים בבית החולים החליטו בני הזוג להתגרש. רותי ביקשה להשתמש בעוברים בניסיונותיה להרות, ואילו דני לא אישר לה להשתמש בזרעו ובטרומם-עוברים. בית המשפט נאלץ לפסוק בסוגיה.

מקרה מעניין אחר היה כשתורם זרע התחרט על תרומתו וביקש שישמידו את תרומותיו, אך הייתה אישה שכבר ילדה מזרעו את בנה הראשון ושילמה כדי שישמר לה מנות זרע נוספות מאותו תורם כדי להוליד לו אחים (גנטית). נשאלת השאלה אם זו זכותה לקבל את הזרע שכבר רכשה".

האם לדעתך הטכנולוגיות המאפשרות לזוגות חד-מיניים ונשים לא נשואות להפוך להורים, הפכו את האפשרות להיות חד-מיני, או אם יחידנית לפופולריות יותר?

"זו שאלה קשה. אין לדעת אם הטכנולוגיות איפשרו את זה או להיפך, הלגיטימיות של בחירות אלו זירזו את פיתוח הטכנולוגיות... למשל, הגלולה למניעת היריון. האם המהפכה המינית התחוללה בזכות הגלולה או שמא זו ענתה על צורך בחברה והופיעה בתקופה מתירנית יותר. נורמות החופש המיני צמחו במקביל להתפתחות הגלולה וקשה לדעת מה הוליד מה. באותה מידה ייתכן שטכנולוגיות הפריון הפותחות את היכולת להרות לא רק לזוגות הטרנסקסואליים, התפתחו בשל הפתיחות הגדלה למודלים משפחתיים ולסוגי מיניות אחרים".

כיצד קשורות טכנולוגיות פריון לסוגיות פמיניסטיות?

"תפיסה אחת רואה בפונדקאות כפתח לניצול קשה

מאוד של נשים עניות. אפשר לראות פונדקאות כמקרה שבו נשים סוחרות לא רק בגופן אלא גם במה שמכונה 'עבודת האימהות'. הסחר בעבודה הזאת, שנחשבה לאורך ההיסטוריה לעבודה שקופה, לנתונה ללא תגמול, ליצירה שיש לה אפילו ממד קדושה, מטריד במיוחד את מבקריה. יש מבקרות פמיניסטיות שסבורות שהפונדקאות היא למעשה העתקה של מודל בית הבושת מתחום המין לתחום הפריון, וטוענות שנשים במדינות עניות הופכות למעין פרות בחוות הרבעה להולדת תינוקות. תפיסה אחרת, מנוגדת, רואה בפונדקאות דרך משחררת ומכבדת להתפרנס.

"בכנסת עבר חוק הפונדקאות עידכון כך שיתיר שימוש בפונדקאיות לא רק לזוגות נשואים אלא גם לנשים שרוצות להפוך לאמהות יחידיניות, אך לא לגברים יחידינים, כלומר, זוגות של גברים כלל לא יוכלו ליהנות ממנו. זוהי דוגמה לאפליה אף שמדובר באפליה של אבות וזוגות של גברים על פני זוגות הטרנסקסואליים ונשים".

ומה לגבי הקפאת ביציות? כאן הטכנולוגיה דווקא נרתמת לטובת נשים ומסייעת להן להגיע לשוויון.

"אני לא סבורה כך. לכאורה, הקפאת ביציות אכן מגדילה את הגמישות של נשים בתכנון חייהן ומאריכה את הזמן שבו הן יכולות לקדם את הקריירה בלי לדאוג לפוריות. אבל למעשה, כשחברות ענק כמו גוגל או פייסבוק עושות 'מסיבות הקפאת ביציות', שבהן הן מציעות לנשים המועסקות בחברה לממן להן הקפאת ביציות, הן רומזות להן שעובדת טובה היא כזו המתמסרת לקריירה לפני המשפחה והילדים. כשהחברה משקיעה ממון רב, ומזמינה אותך לעשות פרוצדורה רפואית הכרוכה בהרדמה כדי לדחות את ההורות וההולדה, היא מעבירה את המסר שליידה בגיל עשרים פלוס אינה אפשרות רצויה. בדיוק כשם שהאפשרות לעבור טיפולי פוריות הופכת את העקרות' ללא לגיטימית, כך גם הקפאת הביציות הופכת את ההיריון בגיל צעיר או מוקדם לפחות לגיטימי".

האם במדינת ישראל השימוש בטכנולוגיות הפריון שונה מאשר במדינות אחרות?

"המדיניות של ישראל בסוגיות של פריון קשורה למדיניות הרשמית שלה (עידוד ילודה). ישראל הייתה המדינה הראשונה שחוקקה את החוק המתיר פונדקאות כבר ב-1996. יש מדינות רבות שבהן פונדקאות אסורה על פי חוק, כמו גרמניה, איטליה, ספרד, יפן, ערב הסעודית ועוד. ישראל מתייחסת לעקריות כמו אל מחלה, ונוטה

ברוב המקרים לממן טיפול בה לא פחות מאשר טיפולי סרטן. באחרונה דנו בוועדה למעמד האישה בכנסת על הרחבת המימון, כך שיכלול גם נשים שרוצות להקפיא ביציות. אבל למדיניות המימון הנדיבה של טיפולי פריון לגוניהם יש מחיר.

"מלבד העובדה שיש חולים שנותרים בלי תרופה שיכולה להציל את חייהם בגלל התיעדוף של מדיניות הפריון בישראל, כפי שאמר פוקו, כל אפשרות היא גם חוסר אפשרות." המקרה של טיפולי פריון בישראל מדגים זאת יפה. העובדה שהמימון הציבורי לטיפול פוריות כל כך נדיב, ושכל אישה (זוג) שרוצה יכולה לעשות זאת גרמה לזה שכולם 'חייבים' ללדת. כמעט אסור לומר 'אני לא יכולה ללדת'. המילים 'עקר' ו'עקרה' נמחקו מהמילון. במקומן הופיעו 'אישה/גבר עם בעיות פוריות'. תפיסת האשמה מופנית לרוב אל האישה - אישה שלא הרתה נתפסת כמי שיש לה בעיה רפואית שאפשר וגם צריך לטפל בה. אין עוד הרשאה לא להצליח להיכנס להיריון כיוון שהחברה תביט עליה במבט שכולו אומר 'לא התאמצת מספיק. לא ניסית'. כך האפשרות הופכת לכורח".

ומה עמדת ישראל לגבי תרומת זרע?

"תרומת זרע היא דוגמה לסוגיה שבה המדינה משדרת בלבול גדול. מצד אחד תרומת זרע בישראל חייבת להיות אנונימית, בניגוד למדינות אחרות שמתנגדות בשנים האחרונות לאנונימיות בשם טובת הילד. מצד שני, כשמדובר בנטילת זרע מן המת זה אפשרי רק כשהאב מוכר, והאם והילד יודעים מי הוא.

האם הטכנולוגיות שינו את חוויית ההיריון והלידה?

"טכנולוגיות הבדיקה המתקדמות השפיעו על ההריונות של כלל הנשים (ולמעשה גם על הרבה אבות בדרך). התיאורטיקנית הפמיניסטית ברברה כֶּי־רוטמן הגדירה זאת באומרה שתשעת החודשים מיום ההתעברות נחווים היום כ'היריון על תנאי'. בשל כל הבדיקות במהלך ההיריון, נשים נדרשות (ולא פעם גם הבעלים שלהן) להמתין ולא להיקשר לעובר שמא הבדיקות יגלו מחלה או פגם גנטי שיחייבו להפסיק את ההיריון. כיום האישה ההרה מותקפת מכל עבר בציפיות, דרישות והפחדות. מצפים ממנה לדאוג לעובר ממש מרגע הגילוי בערכת הבדיקה. מצופה ממנה להפסיק לעשן, להפסיק לצרוך אלכוהול ואפילו קפה, להקפיד על התעמלות ועל תזונה מיוחדת, להשמיע מוזיקה קלאסית לבטן וכו', ובמקביל כאמור להיות ערוכה לכך שאולי תצטרך לעבור הפלה.

"אני טוענת שהיום, כשבדיקת השבב הגנטי יכולה לאתר מראש כמעט כל סיכון אפשרי למחלות אצל הוולד, ונותן לנשים כל כך הרבה מידע הסתברותי, הנשים נדרשות להימור מושכל; Moral gambling נראה לי כמו כינוי הולם יותר לתפקיד שנשים הרות צריכות למלא כיום.

"נדמה שטכנולוגיות הפריון הפכו את היחידה קצרת הזמן של היווצרות החיים, פרשו אותה על פני זמן וחילקו אותה. היחידה ההרמטית של התעברות נפרטת היום להרבה יחידות: הפקת הביצית ושאיתתה, הפקת הזרע, כניסת הביצית לתוך הזרע, ההתפתחות המוקדמת של העובר וההיריון. נוסף על כך, הפעולות האלה שפעם התרחשו רק בתוך מחשכי הגוף מתרחשות כיום במעבדות לאור ניאון ותחת עינו הפקוחה של הרופא ושל המדען. וכמו תמיד, כשיד אדם מעורבת, היא מחייבת גם לקבל החלטות ואלו מלוות בהתלבטויות, דילמות ומחלוקות. ההתלבטויות האלה שמעלות הדרכים החדשות לפריון, הופכות להיות רלוונטיות לאנשים רבים ולחברה כולה". ■